

Faiq Ələkbərli
*AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru*

IIYaz

*Sovet Rusiyası imperiya siya-
sətini həyata keçirmək üçün azər-
baycanlıların arasında da ciddi ix-
tilaf yaratmağa nail olmuşdu. Belə
ki, N.Nərimanov başda olmaqla
"sağlar" və yaxud millətçi-təma-
yüçülər adlandırılan bir qrupun
(Mövsüm Qədirlı, Tağı Şahbazi,
Ağababa Yusifzadə, Əhməd Əh-
mədov, Əmən Qazızadə, Bağı
Cəfərzadə, Yusif Məlikov və b.)
fikirinca, bolşevik ideyaları Azər-
baycana təlqin edilərkən yerli şə-
rait, milli adət-ənənələr, məişət
xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı,
sərt hərəkətlər edilməməli idi.
"Sağlar" Rusiya təcrübəsinin kor-
koranə Azərbaycana tətbiq edil-
məsinin əleyhinə çıxır, Türk dil-
nin - dövlət dili kimi inkişaf etdir-
məyi, milli kadrları irəli çəkməyi
tələb edirdilər. Nərimanov və
onun həmfikirliəri partiyanın elan
olunmuş milli siyasət prinsiplərini
təhrif edənlərə qarşı çıxırdılar.
N.Nərimanovun bu məsələ üzrə
baxışları, etirazları, onun 1923-cü
ilin dekabrında RK(b)P MK-ya
şəxsən İ.V.Stalinə, L.D.Trotskiyə,
K.B.Radekə göndərdiyi "Ucqarlar-
da inqilabımızın tarixinə dair"
məktubunda şərh olunmuşdu.*

Sarkis, Lominadize, Yeqorov,
Mikoyan və onlara qoşulan
R.Axundov, M.D.Hüseynov,
Ə.Qarayev, H.Cəbiyevdən ibarət
"sollar" adlandırılan qrup Rusiya
təcrübəsini Azərbaycanda zorla
həyata keçirməyi, milli adət-ənə-
nələrə məhəl verməməyi, milli
kadrlara inanmamağı, Bakını qə-
zalara qarşı qoymağı təklif edirdilər.
"Solların" ən zərərli təkliflərindən
biri Bakını Azərbaycandan
ayırmaq idi. Kirov, Mirzoyan və
Serebrovski Bakı haqqında deyir-
dilər ki, Bakı türk şəhəri deyil,
beynəlmiləl proletar şəhəridir, ona
görə də birbaşa Rusiyanın ərazi-
sinə qatılmalıdır. Bununla da Mər-
kəzin maraqlarına cavab verən
"sol" qrup Nərimanovun Azərbay-
candan uzaqlaşdırılmasına nail
oldular. 1922-ci il aprelin 28-də II
Sovetlər qurultayında Nərimano-
vun hakimiyyətdən uzaqlaşdırıl-
ması əsasən həll edildi.

Mərkəz üçün Nərimanovdan
sonra az da olsa, bir əngəl kimi
Əyyub Xanbudaqovun millətçi-tə-
mayüçü qrupu qalmışdı. Belə ki,
Xanbudaqov 1924-cü ilin martın-
da Mərkəzi Komitədə çıxış edərək,
RK(b)P XII qurultayının qərar-
larına uyğun surətdə AK(b)P tərə-
findən respublikada iqtisadi və
mədəni geriliyi aradan qaldırmaq
üçün aparılan işləri səhv andlandı-
rıldı. Ə.Xanbudaqov və onun tərə-
fdarları azərbaycanlı fəhlə kadrları
işlə təmin etməyi, onların əmək
haqqının qaldırılmasını və başqa
millətlərdən olanların Bakıya
axınının qarşısını almağa çağı-
rırdı. Xanbudaqovçuluq adını al-
mış bu hərəkət təqibə məruz qal-
dı, Ə.Xanbudaqovun özü isə
Azərbaycandan kənarlaşdırıldı.3
Üstəlik, bu kimi milli çıxışların
qarşısını almaq üçün Moskva
Azərbaycan Kommunist Partiyası-
nı "təmizləmək" qərarına gəldi.
"ÜİK(b)P MK-nın 25 iyul 1925-ci il
tarixli qətnaməsi ilə AKP-ni yeni-
dən təşkil etmək, yəni mərkəzi,
şəhər, qəza və kənd partiya komi-
tələrinin bütün üzvlərini kənarlaş-
dırıb onları Moskvadan təyin olun-
muş şəxslərlə əvəzləmək haqqında
qərar qəbul edildi".4 Bununla
da "sollar" qrupu "sağlar" - millət-
çi-təmayüçülər üzərində ciddi qə-
ləbə əldə etdilər.

Sovetlər Birliyi dövründə Quzey Azərbaycanda milli məsələ: türkçülük və azərbaycançılıq

Quzey Azərbaycanın Sovet Rusiyasının XI ordusu tərəfindən 27 aprel işğalından ən çox Ermənistan yararlandı. Belə ki, 1920-ci il 29 noyabrında Ermənistan sovetləşəndən sonra ermənilərin Naxçıvan, Zəngəzur və Qarabağa olan iddiaları daha da gücləndi. Buna ilk növbədə, 1920-ci il dekabrın 2-də RSFSR ilə Sovet Ermənistanı arasında bağlanmış müqavilə səbəb oldu. Həmin müqavilənin "üçüncü maddəsində göstərilirdi ki, Rusiya sovet hökuməti Ermənistanın 1920-ci il oktyabrın 23-nə kimi sahib olduğu aşağıdakı ərazilərini - İrəvan quberniyasının, Qars vilayəti hissəsinin, Zəngəzur qəzasının, Qazax qəzası hissəsinin, Tiflis quberniyası hissəsinin "Sovet erməni Respublikasının" tərkibinə daxil olduğunu mübahisəsiz təsdiq edir"

qə yerlərdə Sovet Rusiyasının ağalığına qarşı 60-dan çox etiraz hadisəsi olmuşdu. Bu dövrdə baş qaldıran milli azadlıq üsyanlarının məğlub olmasının başlıca səbəblərini ilk növbədə qeyri-mütəşəkkillik, əlaqəsizlik, vahid rəhbərliyin müəyyənəlməməsi, üsyan rəhbərləri arasında fikir ayrılıqların olması, benynəlxalq şəraitin əlverişsizliyi və Sovet Rusiyasının güclənməsində axtarmaq lazım gəlir. Xüsusilə də, Sovet Rusiyasının hərbi hissələrindəki say çoxluğu, hərbi silah və sursatlarla tam şəkildə təmin olunması, eyni zamanda Azərbaycanda məskunlaşmış erməni və rusların Qırmızı orduya hərətərəfli yardım göstərməsi milli müqavimətin yatırılmasında mühüm rol oynadı.

Sovet rejiminə qarşı mübarizə Bakıda da özünü büruzə verdi. 28 aprel işğalından sonra fəaliyyətini rəsmən dayandırdığını elan edən

İttihad Partiyası çox keçmədi ki, gizli fəaliyyətə keçərək "Vətən və ya ölüm", "Mərkəzi İttihad" və "Quranın əmin-amanlığı" qruplarını yaratdı.8 İttihadçılar sovet hakimiyyətini devirmək üçün gizli plan-üsyən hazırlamışdılar. Ancaq tezliklə partiyanın sədri Qarabəy Qarabəyov və 155 nəfər partiya üzvü həbs edildi. 1921-ci il 23 yanvar tarixli AK(b)P Siyasi bürosunun iclasının qərarı ilə Qara Qarabəyov, Həsən Həsənov və Əlibəy Aşurbəyov Moskvaya (Butirski həbsxanasına), yerdə qalan ittihadçıların əksəriyyətini isə Xolmoqor, Nijni Novqorod və Ryazanın həbs düşərgələrinə göndərdilər.

1920-ci ilin sonu, 1921-ci ilin

qələsində müsavətlərin "sollar" qrupunun adından (Əbdülvahab Məmmədzadə, Sadiq Quluzadə, Ələkbər Salmanzadə, Həmid Qarayev, Novruz Ağayev, Seyid Hüseyn Sadiqov, Nəriman bəy Nərimanbəyli, Kərbəlayı Vəli Mikayılov, Cəfər Cabbarzadə, Rəhim Vəkilov, Əliəğa Əlizadə, Əliövşər Nəcəfov, Məmməd Seyid Axundzadə) "Müsavətlərin Bəyannaməsi" də dərc olunmuşdu.10 Bu hadisədən sonra müsavətlərin kütləvi həbsinə başlandı ki, onlardan bir qismi (M.B.Məhəmmədzadə, H.Baykara və b.) ölkədən qaçmağa məcbur oldular.

Quzey Azərbaycanın Sovet Rusiyasının XI ordusu tərəfindən 27 aprel işğalından ən çox Ermə-

nistan yararlandı. Belə ki, 1920-ci il 29 noyabrında Ermənistan sovetləşəndən sonra ermənilərin Naxçıvan, Zəngəzur və Qarabağa olan iddiaları daha da gücləndi. Buna ilk növbədə, 1920-ci il dekabrın 2-də RSFSR ilə Sovet Ermənistanı arasında bağlanmış müqavilə səbəb oldu. Həmin müqavilənin "üçüncü maddəsində göstərilirdi ki, Rusiya sovet hökuməti Ermənistanın 1920-ci il oktyabrın 23-nə kimi sahib olduğu aşağıdakı ərazilərini - İrəvan quberniyasının, Qars vilayəti hissəsinin, Zəngəzur qəzasının, Qazax qəzası hissəsinin, Tiflis quberniyası hissəsinin "Sovet erməni Respublikasının" tərkibinə daxil olduğunu mübahisəsiz təsdiq edir".11 Maraqlıdır ki, AK(b)P MK siyasi və təşkilat bürolarının 1920-ci il 30 noyabrında keçirilmiş birgə iclasında da, təxminən

buna uyğun qərar qəbul edilmişdi. Qərarda Zəngəzur, Qarabağın dağlıq hissəsi haqqında məsələyə də toxunulmuş və bəyannaməni elan etmək N.Nərimanov tapşırılmışdı. 7 cildlik "Azərbaycan tarixi"nin 6-cı cildində yazılır: "Qərarda da, N.N.Nərimanovun çıxışında da, 1920-ci il dekabrın 1-də Bakı Sovetinin iclasında onun elan etdiyi bəyannamədə də Naxçıvan haqqında məsələ qaldırılmamışdı. Lakin ertəsi gün qəzetlərdə dərc olunmuş bəyannaməyə aşağıdakı fikir əlavə edilmişdi: "Zəngəzur və Naxçıvan qəzalarının ərazisi Sovet Ermənistanının ayrılmaz hissəsidir".

Nərimanovun imzası ilə dərc edilmiş bəyannamədən sonra, ermənilər Zəngəzurun Ermənistanla birləşdirilməsini sürətləndirdilər. Zəngəzurdə Ermənistanla bağlı Mehri rayonunun yaranmasıyla Naxçıvan Azərbaycandan ayrı salındı.